

สัตว์หิมพานต์ในจินตนาการ : อิทธิพลจากคติความเชื่อกับภาพลายเส้นของ สุรศักดิ์ เจริญวงศ์*

Himmapan Creatures from Imagination: Influences from beliefs and drawings of Surasak Charoenwong

Received: May 3, 2019
Revised: December 18, 2019
Accepted: December 27, 2019

สุวดี สุวรรณ (Sudwadee Suwan)**
สุชาติ เกาทอง (Suchat Taothong)***

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาวิเคราะห์ผลงานชิ้นสุดท้ายก่อนเสียชีวิตของศาสตราจารย์สุรศักดิ์ เจริญวงศ์ นั่นคือ ผลงานชุด “ภาพสัตว์หิมพานต์ในจินตนาการ” ท่านนำเสนอรูปแบบสัตว์หิมพานต์ที่มีเพิ่มมากขึ้นด้วยการผสมสัตว์แต่ละประเภทที่ยังไม่เคยปรากฏมาก่อนในศิลปกรรมใด จากการศึกษาทบทวนศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องโดยทั่วไปพบว่าภาพสัตว์หิมพานต์ที่ปรากฏส่วนใหญ่ยังเป็นการเขียนภาพสัตว์ซึ่งมีที่มาจากศิลปกรรมโบราณเป็นหลัก และยังไม่พบเชิงเปรียบเทียบทางสัญลักษณ์เพื่อสื่อแสดงความรู้สึกเฉพาะตนสะท้อนสัมพันธ์ภาพแห่งครอบครัวในลักษณะเดียวกันกับที่พบในผลงานของศาสตราจารย์สุรศักดิ์ ดังนั้นในการศึกษานี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาอิทธิพลจากรูปแบบของสัตว์หิมพานต์ในศิลปกรรมโบราณที่มีต่อการสร้างสรรค์ของศาสตราจารย์สุรศักดิ์ โดยวิเคราะห์เปรียบเทียบประเภทสัตว์หิมพานต์จากสมุดไทยดำสมัยรัชกาลที่ 3 และจิตรกรรมในกรอบกระจกพระวิหารวัดสุทัศน์ กับ ผลงานชุดภาพสัตว์หิมพานต์ในจินตนาการของศาสตราจารย์สุรศักดิ์ เจริญวงศ์

จากการศึกษา วิเคราะห์ เปรียบเทียบภาพสัตว์หิมพานต์ในจินตนาการของศาสตราจารย์สุรศักดิ์ เจริญวงศ์ กับภาพสัตว์หิมพานต์ในสมุดไทยดำ และ สัตว์หิมพานต์ในกรอบกระจก พระวิหารหลวง วัดสุทัศน์เทพวราราม ปรากฏความหลากหลายจากบริบทที่แตกต่างกันทั้ง 3 ชุด กล่าวคือ

ชุดที่ 1 ดำรูปภาพสัตว์หิมพานต์จากสมุดไทยดำทั้ง 77 ประเภท ปรากฏบุษบกหลังเล็ก ๆ ตั้งอยู่บนหลังสัตว์ทุกตัว รวมถึงการจัดท่าทางของสัตว์ให้ยืนนิ่งในลักษณะเดียวกัน เพื่อให้เหมาะแก่การนำไปใช้ในการผูกหุ่นรูปสัตว์เข้ากระบวนแห่งพระบรมศพในงานพระเมรุ แม้จะมีความวิจิตรงดงามแต่ยังขาดชีวิตชีวา

* บทความวิชาการ ส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ เรื่อง "สุรศักดิ์ เจริญวงศ์ ในสัญญาวิจิตร : สุนทรียะจากสำนักแห่งสายใย"

This academic essay is a part of the dissertation topic "Surasak Charoenwong in The Appreciation from Remembrance: The Aesthetic from Sentimental Relation."

** นิสิตปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาทัศนศิลป์และการออกแบบ มหาวิทยาลัยบูรพา

Graduate student, Doctor of Philosophy Program in Visual art and Design, Burapha University,
E-mail: sudwadee@hotmail.com, Tel 081-742-1519

*** ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ประจำสาขาทัศนศิลป์และการออกแบบ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

Professor Emeritus, Department of Visual art and Design, Faculty of Fine and Applied Arts,
Burapha University , Email: suchat@buu.ac.th, Tel 038-102-222

ชุดที่ 2 คือภาพสัตว์หิมพานต์ในกรอบกระจกประดับเหนือขอบประตูหน้าต่างวิหารวัดสุทัศน์ จำนวน 48 ประเภท มีความงามอย่างอุดมคติแสดงลักษณะสัตว์นานาชาติในจินตนาการ เป็นธรรมชาติมีชีวิตชีวา ขึ้นจากชุดสัตว์ในสมุดไทยดำ แต่สัมพันธ์ภาพระหว่างสัตว์ด้วยกันยังปรากฏไม่ชัดเจนนัก โดยสัตว์หิมพานต์ชุดนี้ สร้างขึ้นเพื่อให้เกิดความสอดคล้องกับจิตรกรรมฝาผนังภายในพระวิหารที่มีเนื้อหาซึ่งสะท้อนโลกทัศน์ และคติความเชื่อทางพุทธศาสนาในสมัยนั้นไว้อย่างชัดเจน

ชุดที่ 3 คือ ภาพสัตว์หิมพานต์ในจินตนาการของศาสตราจารย์สุรศักดิ์ เจริญวงศ์ จำนวน 151 ประเภท แม้จะรับอิทธิพลจากรูปแบบของสัตว์หิมพานต์ใน 2 ชุดแรกมาอย่างเต็มเปี่ยม แต่กลับแสดงสุนทรียภาพแห่งความสัมพันธ์เชิงครอบครัวของสัตว์หิมพานต์ในลักษณะที่ไม่พบในศิลปกรรม 2 ชุดแรก ภาพครอบครัวของสัตว์พ่อแม่ลูกหยอกล้อแสดงความรักสะท้อนความอบอุ่นในฐานะของความเป็นพ่อในตัวท่าน แสดงความรู้สึกลเฉพาะตนในมิติความสัมพันธ์แห่งครอบครัวลงไปตามจินตนาการของท่าน นำเสนอรูปแบบสัตว์หิมพานต์ที่มีการออกแบบผสมสัตว์แต่ละประเภทในรูปลักษณะใหม่ที่ยังไม่เคยปรากฏมาก่อน

คำสำคัญ : สัตว์หิมพานต์, สุรศักดิ์ เจริญวงศ์

Abstract

This article aims to study and analyze the last workpiece of Professor Surasak Charoenwong before his passed which is named “Himmapan Creatures from Imagination”. It is the collection book illustrating the various kind of Himmapan creature drawing, including new created characters which never existed before. Consideration to the related art studies, the Himmapan creatures typically seen mainly came from the ancient art with no artists’ expression. Unlike the work of Professor Suraksak, the expression of his feeling to family relation through symbolic and comparison found through his art.

Therefore, the objective of this essay is to study the influences of Himmapan creatures in the ancient art toward the creativity of Professor Surasak by analyzing, including comparing types of Himmapan creatures shown in “Thai Dum” book from the reign of King Rama III and the painting decorated in the Vihara of Wat Suthat compared with “Himmapan Creatures from Imaginations” by Professor Surasak Charoenwong. They are diversity in different contexts found in all the 3 above-mentioned resources as per below.

Set 1 - 77 kinds of Himmapan creatures in “Thai Dum” book. They are found to have small throne on all of their backs. They all were also drawn in the same standing posture used as ornament attached to royal funeral processions. They are elaborate, yet to be lifeless.

Set 2 - The Himmapan creatures painting which decorated inside the Vihara, above doors and windows of Wat Suthat, in total of 48 kinds. They are ideally beautiful showing various kind of creatures from imagination. They look more alive comparing to the creatures

from “Thai Dum” book, however, the relationship between creatures are not obviously shown. The paintings intended to relate with the mural painting in the Vihara which clearly present visions and beliefs in Bhuddism at that period.

Set 3 - The Himmapan creatures from imagination, totally 151 kinds, created by Professor Surasak Charoenwong. Even his creatures were influenced greatly from the above 2 sets, the aesthetic of family relationship was found which never seen in the above works. For example, the scene of creature family that parents are playing with their children reflecting his warm loving heart as a father. His work expressed his feeling toward the family relation including the imagination to create the new Himmapan creatures that never existed.

Keywords: Himmapan Creatures, Surasak Charoenwong

บทนำ

สัตว์ผสมข้ามสายพันธุ์นั้นเกิดขึ้นตามจินตนาการของมนุษย์ แสดงตัวผ่านผลงานศิลปกรรมต่างๆ มาตั้งแต่อดีต อาทิ ตัวสฟิงซ์ รูปแกะสลักผสมกันระหว่างมนุษย์กับสิงโตของอียิปต์, ตัวโฮมา สิงโตมีปีกจากเปอร์เซีย รวมไปถึงสัตว์ผสมที่ปรากฏอยู่มากมายในอีกหลายประเทศ โดยจินตนาการในสัตว์ผสมนั้นครอบคลุมมาถึงกลุ่มอารยธรรมตะวันออก สามารถพบเห็นได้ทั่วทั้งภูมิภาคในแถบเอเชียทั้ง จีน ญี่ปุ่น ลาว พม่า และไทย ซึ่งในประเทศไทยมักใช้คำจำกัดความเรียกสัตว์ผสมเหล่านั้นว่า “สัตว์หิมพานต์” ตามคติความเชื่อในไตรภูมิทางพุทธศาสนา

สัตว์หิมพานต์คือหนึ่งในเนื้อหาที่ส่งอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมไทยอย่างยิ่ง ดังปรากฏการสร้างทั้งในงานจิตรกรรมฝาผนัง งานประติมากรรมประดับสถาปัตยกรรม รวมถึงงานประณีตศิลป์ไทยมาตั้งแต่อดีต ศิลปกรรมภาพสัตว์หิมพานต์ที่ปรากฏในงานศิลปกรรมไทยที่ถูกกล่าวถึงเนื่องจากถูกรวบรวมไว้มากที่สุดคือ ภาพสัตว์สังเค็ดในสมุดไทยดำ และ จิตรกรรมภาพสัตว์หิมพานต์ในกรอบกระจก ณ วิหารหลวง วัดสุทัศน์เทพวรารามราชวรมหาวิหาร ภาพสัตว์หิมพานต์จากทั้ง 2 แห่งล้วนส่งอิทธิพลต่อเนื่องมาสู่ศิลปินไทยรุ่นหลังที่มักตีความตามจินตภาพในลักษณะปัจเจกบุคคล ศาสตราจารย์สุรศักดิ์ เจริญวงศ์ ก็เช่นกัน ท่านเป็นหนึ่งในบุคลากรทางศิลปะที่หยิบยกสัตว์ผสมในวรรณกรรมไตรภูมิมาสร้างสรรค์ด้วยลายเส้นขึ้นตามจินตภาพ ค้นคว้าสัตว์หิมพานต์ที่เคยมีอยู่แต่เดิมแล้วเขียนขึ้นใหม่ แสดงภาพสัตว์ที่เปี่ยมไปด้วยพลังชีวิต ท่วงท่าแสดงความเคลื่อนไหว เกิดเป็นหนังสือ “ภาพสัตว์หิมพานต์ในจินตนาการ” ขึ้น

ศาสตราจารย์สุรศักดิ์ เจริญวงศ์ บุคลากรทางศิลปะผู้อุทิศตนเป็นครู เป็นนักวิชาการ และเป็นจิตรกรผู้สร้างงานศิลป์ไทย ในวันที่ตรวจพบมะเร็งระยะสุดท้ายในตัวท่านจึงมีความประสงค์จะสร้างประโยชน์บางสิ่งทิ้งไว้ให้แก่วงการศิลปะ โดยใช้ทักษะและองค์ความรู้ที่มีถ่ายทอดผลงานผ่านลายเส้นและตัวหนังสือซึ่งถือเป็นงานเขียนชิ้นสุดท้ายของท่าน หนังสือ “ภาพสัตว์หิมพานต์ในจินตนาการ” ท่านได้เห็นเพียงเค้าโครงรูปเล่มหนังสือภาพสัตว์หิมพานต์ก่อนสิ้นลม ความประสงค์ของศาสตราจารย์สุรศักดิ์ เจริญวงศ์ พิมพ์เสร็จสมบูรณ์หลังจากท่านถึงแก่กรรม 1 ปี 7 เดือน

บทความนี้มุ่งทำการศึกษา วิเคราะห์ เปรียบเทียบประเภทของสัตว์หิมพานต์ จากสมุดไทยดำ, จิตรกรรมในกรอบกระจกวิหารวัดสุทัศน์ และ หนังสือภาพสัตว์หิมพานต์ในจินตนาการของศาสตราจารย์สุรศักดิ์ เจริญวงศ์

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาวรรณกรรมเรื่องไตรภูมิและคัมภีร์ที่มีเนื้อหากล่าวถึงสัตว์หิมพานต์ และศึกษารูปแบบของสัตว์หิมพานต์ในศิลปกรรมโบราณ

2. เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบประเภทสัตว์หิมพานต์ จากสมุดไทยดำ 77 ตัว, จิตรกรรมในกรอบกระจกวิหารวัดสุทัศน์ 48 ตัว และ หนังสือภาพสัตว์หิมพานต์ในจินตนาการของ ศาสตราจารย์สุรศักดิ์ เจริญวงศ์ 151 ตัว

ศึกษาจากเอกสาร และ ผลงานศิลปกรรม ดังนี้

- ตำราสัตว์หิมพานต์ หอสมุดแห่งชาติ
- จิตรกรรมภาพสัตว์หิมพานต์ วิหารหลวง วัดสุทัศน์เทพวราราม
- หนังสือภาพสัตว์หิมพานต์ในจินตนาการ โดย สุรศักดิ์ เจริญวงศ์

การเก็บรวบรวมข้อมูล

- ศึกษาเอกสารขั้นต้นที่เกี่ยวกับภาพสัตว์หิมพานต์
- ศึกษาเอกสารของศาสตราจารย์สุรศักดิ์ เจริญวงศ์ วิเคราะห์ที่มา แนวคิด และรูปแบบในการสร้างสรรค์ภาพลายเส้นสัตว์หิมพานต์
- เก็บข้อมูลภาคสนามด้วยการสังเกตและบันทึกภาพ

ผู้เขียนได้ศึกษาแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับสัตว์หิมพานต์ ทั้งคติความเชื่อทางพุทธศาสนาจากคัมภีร์และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมถึงศึกษาประเภท รูปแบบของสัตว์หิมพานต์จากงานศิลปกรรมเพื่อเป็นฐานในการวิเคราะห์ข้อมูล โดยศึกษารวบรวมข้อมูลจากแหล่งที่มาต่างๆ ที่มีเนื้อหา รูปแบบ ครอบคลุมในบริบทที่ทำการศึกษา ทั้งจากการสัมภาษณ์ และจากเอกสารเพื่อนำมาวิเคราะห์ ซึ่งผู้เขียนได้กำหนดหัวข้อตามรายละเอียด ดังนี้

1. ศาสตราจารย์สุรศักดิ์ เจริญวงศ์
 - 1.1 ฐานรากก่อนเป็นนักวิชาการทางศิลปไทย
 - 1.2 ในฐานะนักวิชาการ ผู้สร้างผลงานวรรณกรรม
 - 1.3 จากคติโบราณ สู่สัตว์หิมพานต์ในจินตนาการของศาสตราจารย์สุรศักดิ์ เจริญวงศ์
2. สัตว์หิมพานต์ที่ปรากฏในศิลปกรรมไทย
 - 2.1 ภาพสัตว์หิมพานต์ จากสมุดไทยดำ ของหอสมุดแห่งชาติ
 - 2.2 จิตรกรรมภาพสัตว์หิมพานต์ในกรอบกระจก พระวิหารหลวงวัดสุทัศน์
 - 2.3 หนังสือ “ภาพสัตว์หิมพานต์ในจินตนาการ” ของ สุรศักดิ์ เจริญวงศ์
3. วิเคราะห์เปรียบเทียบรูปแบบและประเภทสัตว์หิมพานต์

1. ศาสตราจารย์สุรศักดิ์ เจริญวงศ์

1.1 ฐานรากก่อนเป็นนักวิชาการทางศิลปะไทย

ศาสตราจารย์สุรศักดิ์ เจริญวงศ์ เกิดเมื่อปี พ.ศ.2493 ภูมิลำเนาเป็นคนอำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา เติบโตขึ้นมาพร้อมกับความรักในการเขียนรูป จึงเดินทางเข้ากรุงเทพฯ และเริ่มต้นศึกษาศิลปะอย่างจริงจังที่วิทยาลัยช่างศิลป์ เมื่อปี พ.ศ. 2510 กระทั่งเข้าศึกษาต่อในสถาบันการศึกษาทางศิลปะที่มีชื่อเสียงโด่งดังที่สุดนั่นคือ คณะจิตรกรรมประติมากรรมและภาพพิมพ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ศาสตราจารย์สุรศักดิ์ เจริญวงศ์ จบการศึกษาในระดับปริญญาตรีด้วยคะแนนเกียรตินิยมอันดับหนึ่งในปีพ.ศ. 2517 และเข้าศึกษาต่อในระดับปริญญาโท ณ สถาบันเดียวกัน ช่วงขณะนั้นศาสตราจารย์สุรศักดิ์ ได้รับความไว้วางใจจากคณาจารย์ในคณะให้เป็นอาจารย์พิเศษที่คณะจิตรกรรมประติมากรรมและภาพพิมพ์ ขณะยังคงศึกษาอยู่ในระดับปริญญาโท ก่อนสำเร็จการศึกษาระดับมหาบัณฑิต ท่านได้บรรจุเข้ารับราชการเป็นอาจารย์ประจำภาควิชาจิตรกรรม คณะจิตรกรรมประติมากรรมและภาพพิมพ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ตั้งแต่ปี พ.ศ.2522 กระทั่งเสียชีวิต เคยดำรงตำแหน่งคณบดีคณะจิตรกรรมประติมากรรมและภาพพิมพ์ถึง 2 สมัย อดีตเคยดำรงตำแหน่งผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายวิชาการ และก่อนเสียชีวิตท่านดำรงตำแหน่งรองอธิการบดีฝ่ายศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร

ศาสตราจารย์สุรศักดิ์ เจริญวงศ์ นอกจากจะอุทิศตนเป็นครูผู้สร้างแรงบันดาลใจ เป็นนักบริหาร เป็นนักเขียนและนักวิชาการทางศิลปะแล้วท่านยังเป็นจิตรกรผู้สร้างสรรค์งานศิลปะไทยอีกด้วย ดังที่ศาสตราจารย์ชูลูด นิยมเสมอบรมครูผู้ยิ่งใหญ่อีกท่านแห่งวงการศิลปะได้เขียนคำนิยมไว้ในหนังสือ “สัตว์หิมพานต์ในจินตนาการ”ว่า “สุรศักดิ์ เคยเป็นจิตรกรทำงานสร้างสรรค์มาก่อนที่จะอุทิศตัวให้กับงานทางด้านวิชาการศิลปะ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับศิลปะไทย เขาเขียนบทความ ปาฐกถา และบรรยายในสถาบันการศึกษาต่างๆ เป็นกำลังสำคัญของคณะจิตรกรรมฯ ในด้านความรู้ทางวิชาการศิลปะ” ศาสตราจารย์สุรศักดิ์ เจริญวงศ์ เสียชีวิตลงด้วยโรคมะเร็งเมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2556 รวมอายุ 63 ปี

ก่อนเสียชีวิตท่านยังทำประโยชน์ไว้กับวงการศิลปะอย่างมาก ทั้งเป็นส่วนหนึ่งของคณะกรรมการดำเนินการขอเปิดดำเนินการหลักสูตร และการรับรองมาตรฐานการศึกษาของสถาบันอุดมศึกษา เอกชน สาขาประยุกต์ศิลป์ และวิจิตรศิลป์ สำนักงานคณะกรรมการอุดมศึกษาอีกทั้งยังเป็นผู้ทรงคุณวุฒิ ประเมินผลงานทางวิชาการ ระดับ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ และ รองศาสตราจารย์ สาขาทัศนศิลป์ในสถาบันอุดมศึกษาหลายแห่งด้วย

1.2 ในฐานะนักวิชาการ ผู้สร้างผลงานวรรณกรรม

เมื่อเอ่ยถึงชื่อ “สุรศักดิ์ เจริญวงศ์” สิ่งทีคนในแวดวงศิลปะมักจะนึกถึงคือ ความเชี่ยวชาญ และการเป็นนักวิชาการทางศิลปะของไทยของท่าน งานเขียนของท่านส่วนใหญ่เน้นไปที่สุนทรียภาพในงานศิลปกรรมไทยเป็นหลัก โดยผลงานวรรณกรรมของศาสตราจารย์สุรศักดิ์ เจริญวงศ์ มีจำนวนทั้งหมด 42 เรื่อง แบ่งเป็น ตำรา 2 เรื่อง, หนังสือ 5 เรื่อง, วิจัย 1 เรื่อง และ บทความวิชาการ 34 เรื่อง

ในการทบทวนวรรณกรรมเบื้องต้นจากทั้งหมด 42 เรื่องของศาสตราจารย์สุรศักดิ์ เจริญวงศ์ แสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมในแต่ละเรื่องมีเนื้อหาที่แตกต่างกันไปในรายละเอียดตามวัตถุประสงค์ของผู้เขียน แต่ในแต่ละเรื่องกลับมีประเด็นร่วม ที่ศาสตราจารย์สุรศักดิ์ มักกล่าวถึงผ่านตัวหนังสือ ผูกโยงให้เห็นถึงความสนใจเป็นอย่างมากในประเด็นดังกล่าว นั่นคือเนื้อหาที่มีความเกี่ยวข้องกับ “คติความเชื่อในไตรภูมิ” อาทิ

- ตำราเรื่อง “ศึกษาความเชื่อที่มาแห่งความบันเทิงใจ ต้นกำเนิดทางความคิด ขนบนิยมแบบอย่าง
การสร้างสรรคงานศิลปกรรมไทยประเภทสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และประณีตศิลป์”

- หนังสือเรื่อง “ศิลปกรรมสุวรรณภูมิ”
- วิจัยเรื่อง “ประณีตศิลปกรรมผีพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์”
- บทความเรื่อง “ไตรภูมิกับศิลปกรรมไทย”
- บทความเรื่อง “คติความเชื่อเรื่องไตรภูมิในงานศิลปกรรมไทยวัดสุทัศนเทพวราราม”

จากความรู้ความเชี่ยวชาญในคติไตรภูมิของท่าน ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดในวรรณกรรมเกือบ
ทั้งหมดที่ท่านเขียน และเมื่อผู้ศึกษามีโอกาสได้สัมภาษณ์ทั้งบุคคลใกล้ชิด รวมถึงผู้ทรงคุณวุฒิในวงวิชาการศิลปะ
ไทยแล้ว จึงตั้งข้อสรุปได้ว่าคติความเชื่อเรื่องไตรภูมิเปรียบเสมือนเป็นสัญลักษณ์ประจำตัวท่าน เมื่อเอ่ยชื่อของ
ท่าน จะโยงทุกคนให้นึกไปถึงความเชี่ยวชาญในคติความเชื่อเรื่องไตรภูมิของท่านในทันที

หนึ่งในผลงานที่แสดงความเชี่ยวชาญในคติไตรภูมิของท่านอีกชิ้นหนึ่ง ซึ่งถือเป็นผลงานชิ้นสุดท้ายของ
ท่านก่อนถึงแก่กรรม คือผลงานที่ท่านสร้างขึ้นขณะรักษาตัวอยู่ที่โรงพยาบาลเป็นเวลาเกือบ 2 ปี นั่นคือหนังสือ
“ภาพสัตว์หิมพานต์ในจินตนาการ” โดยหนังสือเล่มนี้ใช้เพียงแต่เป็นวรรณกรรมที่รวบรวมองค์ความรู้ของท่าน
ผ่านตัวหนังสือเท่านั้น แต่กลับรวบรวมความคิดสร้างสรรค์อันได้รับอิทธิพลจากความเชื่อดังกล่าว แสดงผ่านภาพ
ลายเส้นเป็นสัตว์หิมพานต์อีกนับร้อยตัว

ในผลงานวรรณกรรมเรื่อง “ภาพสัตว์หิมพานต์ในจินตนาการ” (ระหว่างปีพ.ศ. 2551 – 2556)
เริ่มจากการวาดเส้นนานาสัตว์ในจินตนาการ ที่ถูกสร้างสรรค์อย่างต่อเนื่องมาเรื่อยๆ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2551 กระทั่ง
ศาสตราจารย์สุรศักดิ์ มีความสนใจนอกเหนือจากวาดเส้นรูปทรงสัตว์ในจินตนาการ ไปสู่การค้นคว้าสัตว์ในตำนาน
ที่มีมาตั้งแต่อดีต รวบรวมศึกษาวิเคราะห์กระทั่งเขียนเป็นหนังสือเรื่อง “ภาพสัตว์หิมพานต์ในจินตนาการ”
ขึ้นในช่วงสุดท้ายของชีวิตท่าน (ตีพิมพ์ 2557 หลังจากท่านเสียชีวิตแล้ว โดย บริษัท ศิลป์สยามบรรจุกัญท์และ
การพิมพ์จำกัด)

1.3 จากคติโบราณ สู่สัตว์หิมพานต์ในจินตนาการของศาสตราจารย์สุรศักดิ์ เจริญวงศ์

ในผลงานวรรณกรรมเรื่อง “ภาพสัตว์หิมพานต์ในจินตนาการ” นั้น ศาสตราจารย์สุรศักดิ์ เจริญวงศ์
ได้สร้างสรรค์ผลงานสะท้อนจินตนาการจากคติความเชื่อไทยด้วยภาพลายเส้น ได้รับแรงบันดาลใจหลักมาจาก
ภาพลายเส้นสัตว์หิมพานต์ในสมุดไทยดำ ที่เขียนขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งถือเป็น
ต้นแบบด้านการสร้างสรรค์ศิลปะ สมุดไทยดำเล่มนี้เป็นการจัดรวบรวมประเภทของสัตว์หิมพานต์ไว้จำนวนมาก
ที่สุดถึง 77 ตัว สัตว์หิมพานต์ทุกตัวมีบุษบกหลังเล็กๆ ตั้งอยู่บนหลังสัตว์ เป็นเครื่องแสดงว่าภาพสัตว์หิมพานต์
เหล่านี้เขียนขึ้นเพื่อสร้างใช้ในงานพระเมรุ มีการผูกทำหุ่นสัตว์หิมพานต์เหล่านี้เข้ากระบวนแห่ด้วย จึงใช้บุษบก
เป็นที่ตั้งภาชนะรองรับไทยทานวัตถุสำหรับถวายพระที่พระเมรุ จากภาพร่างเส้นสัตว์หิมพานต์ด้วยลายเส้นขาวใน
สมุดไทย เป็นภาพร่างที่เขียนเพื่อใช้เฉพาะงานพระเมรุ ซึ่งมีข้อจำกัดการเลือกประเภทสัตว์เป็นสัตว์สังเค็ด รวมถึง
การจัดท่าทางของสัตว์ให้มีลักษณะเดียวกัน แม้จะมีความวิจิตรอย่างสูง แต่ดูเป็นระเบียบ ขาดอารมณ์ความมีชีวิต
ล้นเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้ศาสตราจารย์สุรศักดิ์ เจริญวงศ์ วาดประดิษฐ์คิดรวบรวมเขียนภาพสัตว์หิมพานต์
ให้เป็นภาพเคลื่อนไหวมีชีวิตชีวมามากขึ้น ท่านได้เขียนภาพสัตว์หิมพานต์อื่นๆเพิ่มเติมขึ้น โดยศึกษาข้อมูลภาพสัตว์

หิมพานต์เท่าที่พบในศิลปกรรมไทยแขนงต่างๆ คิดภาพสัตว์หิมพานต์ขึ้นมาใหม่ด้วยตนเอง โดยยึดหลักการเขียน การผสมรูปสัตว์ต่างจำพวก ต่างชนิดเข้าด้วยกันตามแบบแผนประเพณีแบบไทยดั้งเดิม เพื่อให้สัตว์ครบชุด ครบหมู่ในแต่ละจำพวกทั้งสัตว์บก สัตว์คนจร และสัตว์ชลจร จนได้ภาพสัตว์หิมพานต์จำนวนมากที่สุดเท่าที่ ช่างไทยเคยรวบรวมมา

2. สัตว์หิมพานต์ที่ปรากฏในศิลปกรรมไทย

การสร้างงานศิลปะเนื่องในพุทธศาสนาเพื่อเป็นพุทธบูชาจะยึดรูปแบบซึ่งได้รับแรงบันดาลใจจาก เรื่องราวที่มีอยู่ในคัมภีร์ทั้งหลาย ทั้งพุทธประวัติ ชาดก นรก สวรรค์ เป็นเหตุให้ช่างไทยสร้างตัวภาพประกอบ ลวดลายต่างๆ อย่างวิจิตรพิสดาร เป็นสรรพชีวิตทั้งหลายให้เหมาะสมกับภพภูมิเหล่านั้น เป็นตัวภาพที่มีลักษณะ แปลกแตกต่างไปจากรูปที่เป็นไปตามธรรมชาติของมนุษย์และสัตว์สามัญทั่วไป ช่างไทยใช้อิทธิพลทางประติมาน วิทยาจากทั้งศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธปะปนกัน บรรดาสัตว์ซึ่งช่างไทยได้จินตนาการสร้างขึ้นให้วิจิตร พิสดารมีลักษณะแปลก ประดิษฐ์ขึ้นเป็นสัตว์วิจิตรสวยงาม ประดับลายกระหนกเครือเถาประกอบตามส่วนของ ร่างกาย สัตว์วิจิตรเหล่านั้นจะรวมเรียกว่า สัตว์หิมพานต์บ้าง สัตว์เขาไกรลาสบ้าง หรือสัตว์กระหนกไทยบ้าง

สัตว์ในจินตนาการของไทยที่เก่าแก่ที่สุด พบในประติมากรรมสมัยทวารวดีที่ได้รับอิทธิพลทางรูปแบบ จากสัตว์ในจินตนาการของอินเดียโดยเฉพาะศาสนาฮินดูที่ถือว่ามิพระเป็นเจ้าผู้ปกครองจักรวาล เทพเจ้าส่วนใหญ่ จะกำหนดให้มีส่วนประกอบต่างๆ บางสิ่งบางอย่างเหนือกว่ามนุษย์สามัญ เช่น มีหลายเศียร หลายกร มีพาหนะ สำคัญประจำพระองค์ และไม่จำกัดให้เป็นเจ้าจะต้องมีรูปร่างเป็นเทพเสมอไป บางครั้งพระเป็นเจ้าอาจเป็นวัว เป็นครุฑ หรือเป็นงู ตามแต่เทวรูปหรือลัทธิ เทพและสัตว์จึงสัมพันธ์กันแบ่งสถานะสูงต่ำไปตามฐานะความเชื่อที่ กำหนดไว้ เทพชั้นรองบางองค์มีรูปลักษณ์ทั้งสองอย่าง เช่น พระพิฆเนศวรโอรสพระอิศวรมีพระเศียรเป็นช้าง เทพที่มีพระเศียรเป็นวัว หรือเป็นเทพรูปสัตว์ เช่น เอรಾವัน เวณโฑย อนันตนาคราช และเทพพาหนะของพระ เป็นเจ้าเช่น ครุฑ นาค หงส์ ราชสีห์ (สุรศักดิ์ เจริญวงศ์, 2557)

หิมพานต์เป็นคำเก่าแก่ได้รับถ่ายทอดมาจากชาดก นิทานทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะบทเทศน์ มหาชาติ ที่บอกเล่าถึงความวิเศษลึกลับของป่าหิมพานต์ ในไตรภูมิพระร่วงกล่าวว่าเป็นป่ากว้างใหญ่อยู่ในชมพูทวีป ตั้งอยู่ท่ามกลางนิลสครในสี่ทิศสมุทรทางทิศใต้แห่งเขาพระสุเมรุ คำว่าสัตว์หิมพานต์ในความหมายของ ช่างไทย มิได้หมายถึงเฉพาะสัตว์ที่มีอยู่แต่ในป่าหิมพานต์เท่านั้น เพราะเมื่อได้พิจารณาสัตว์บางตัวในตำราสัตว์ หิมพานต์จากสมุดไทยดำในสมัยรัชกาลที่ 3 กลับเป็นสัตว์ที่มีได้อยู่ในป่าหิมพานต์ เช่นครุฑ ซึ่งอยู่ในวิมานฉิมพลี โคนเขาพระสุเมรุ และนกหัสติณ ที่อยู่ในแผ่นดินอุดตตรครุฑทวีป ดังนั้นความหมายของสัตว์หิมพานต์จึงครอบคลุม ไปถึงสัตว์วิจิตรพิสดารที่อยู่ในที่ต่างๆ ภายในขอบเขตเขาจักรวาลประกอบไปด้วยสัตว์บกจร สัตว์คนจร และ สัตว์ชลจร ล้วนเรียกรวมว่าสัตว์หิมพานต์ทั้งสิ้น

ภาพที่ 1 (ซ้าย)ภาพเปรียบเทียบของ กริฟฟิน และ ไกรษรปักษา , (ขวา)ภาพเปรียบเทียบของ สฟิง และ นรสิงห์
ที่มา: <https://en.wikipedia.org> และ สุชาติ สุวรรณ

ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับสัตว์หิมพานต์ ปรากฏบันทึกอยู่ใน “สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงโต้ตอบไปมา กับ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ อยู่หลายคราว ดังเช่น ความตอนหนึ่งว่า “รูปสัตว์หิมพานต์ ตามตำราที่ตรัสถึงนั้นเห็นเป็นเหลวที่สุด ตกลงผสมเอาตามใจชอบเช่น “เหมราซัสตร” ตัวเป็นม้าหน้าเป็นหงส์ หรือ “มังกกรวิหค” ตัวเป็นนกหน้าเป็นมังกร เป็นต้น ในการคิดผสม เห็นจะเป็นเพราะต้องการรูปสัตว์แท้มาก สัตว์หิมพานต์เดิมมีไม่พอ ก็คิดผสมขึ้นตามที่ตรัสอ้างถึงสัตว์หิมพานต์ของฝรั่งทำให้นึกได้อีกเป็นหลายอย่าง ที่เรียกว่า “กริฟฟิน” ตัวเป็นราชสีห์มีปีกหน้าเป็นนกนั้น ก็มาตรงกับ “ไกรษรปักษา” ของเรานั้นเอง (ภาพที่ 1 ด้านซ้าย) “สฟิง” ของอียิปต์ ตัวเป็นราชสีห์หน้าเป็นคน ก็มาตรงกับนรสิงห์ของเรา(ภาพที่ 1 ด้านขวา) ที่จริงนรสิงห์ก็ไม่ใช่สัตว์หิมพานต์ ทางอินเดียผูกขึ้นตามนิทานอวตารปางหนึ่ง พม่าก็ทำสัตว์หิมพานต์ ซึ่งกล่าวไว้ในคัมภีร์ไตรภูมิ เป็นต้น ก็เป็นสัตว์ป่าเราตามปกติ นั่นเอง หาได้เป็นสัตว์อย่างพิลึกกึกก็อะไรไปไม่ เห็นได้ว่าสัตว์หิมพานต์ที่มีรูปพิลึกกึกก็เกิดขึ้นทีหลัง ” (สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ฉบับวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ.2483 อ้างใน นิยะดา เหล่าสุนทร และ พิรพัฒน์ ส้าราญ, 2559)

กล่าวได้ว่าความคิดต่างๆที่ส่งอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์นั้น นำไปสู่การพัฒนาขยายองค์ความรู้ให้กว้างออกไปสู่การสร้างสรรค์สัตว์หิมพานต์อย่างอิสระจนเกิดความหลากหลายขึ้นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในราวสมัยรัชกาลที่ 3 ที่ปรากฏการรวบรวมภาพสัตว์หิมพานต์ไว้จำนวนมากที่สุดใน 2 แห่งคือ ภาพสัตว์หิมพานต์จากสมุดไทยดำ และ จิตรกรรมภาพสัตว์หิมพานต์ในกรอบกระจก พระวิหารหลวงวัดสุทัศน์ จนกลายมาเป็นต้นแบบในการสร้างสรรค์สัตว์หิมพานต์ในปัจจุบัน

2.1 ภาพสัตว์หิมพานต์จากสมุดไทยดำ ของหอสมุดแห่งชาติ

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ทรงโปรดเกล้าให้ช่างเขียนร่างสมุดตำราภาพสัตว์หิมพานต์ เพื่อการผูกหุ่นรูปสัตว์เข้ากระบวนแห่พระบรมศพและพระศพเจ้านายบางพระองค์ โดยสมบูรณ์ขึ้นเป็นแบบแผนสำหรับการพระราชพิธีตั้งปรากฏหลักฐาน สมุดไทยดำภาพสัตว์หิมพานต์ เก็บรักษาไว้ในหอสมุดแห่งชาติ ซึ่งต่อมาได้รับการจัดพิมพ์เผยแพร่ โดยคณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี รวบรวมโดยนายยิ้ม ปัดพวยางกุล เป็นประธาน ถือได้ว่าเป็นสมุดตำราภาพที่มีความครบถ้วนสมบูรณ์มากที่สุด (นิยะดา เหล่าสุนทร และ พีรพัฒน์ สำราญ, 2559 : 81)

การเขียนภาพสัตว์หิมพานต์ด้วยเส้นขาวลงในสมุดไทยดำ ที่เขียนขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการจัดรวบรวมสัตว์หิมพานต์ไว้จำนวนมากที่สุดถึง 77 ตัว (ไม่ปรากฏชื่อสัตว์ 1 ตัว) สัตว์หิมพานต์ทุกตัวมีบุษบกหลังเล็กๆตั้งอยู่บนหลังสัตว์ (ภาพที่ 2) เป็นเครื่องแสดงว่าภาพสัตว์หิมพานต์เหล่านี้เขียนขึ้นเพื่อสร้างใช้ในงานพระเมรุ มีการผูกทำหุ่นสัตว์หิมพานต์เหล่านี้เข้ากระบวนแห่ด้วย จึงใช้บุษบกเป็นที่ตั้งภาชนะรองรับไทยทานวัตถุสำหรับถวายพระที่พระเมรุ ภาพสัตว์หิมพานต์ทั้ง 77 ตัวนั้นประกอบไปด้วยสัตว์ทั้ง 3 จำพวกคือ สัตว์บจจร สัตว์คคจจร และสัตว์ชชจจร

ภาพที่ 2 ภาพสัตว์หิมพานต์ในสมุดไทยดำประกอบด้วย มังกรสกุณณี หงส์ เกสรสิงหะ และ งายไส
ที่มา: สุวดี สุวรรณ

สมุด “ตำราสัตว์หิมพานต์” เล่มนี้ นอกจากจะใช้เป็นแบบแผนในการผูกหุ่นรูปสัตว์เข้ากระบวนแห่ไปยังพระเมรุมาศ ตามรูปลักษณะและสีกายของสัตว์หิมพานต์แต่ละชนิดแล้ว ยังเชื่อว่าจิตรกรคงจะยึดถือตำราครุฉบับนี้เป็นแนวทางในการเขียนภาพจิตรกรรมสัตว์หิมพานต์ในกรอบกระจกประดับภายในพระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวรารามด้วยเช่นกัน โดยสังเกตเปรียบเทียบได้จากภาพลายเส้นที่ปรากฏในสมุด “ตำราสัตว์ป่าหิมพานต์” กับ “ภาพจิตรกรรมสัตว์หิมพานต์” ในพระวิหารหลวง พบว่ามีรูปแบบ ลักษณะ เส้นสายลวดลาย รวมถึงการกำหนดสีตัวภาพตรงตามที่ระบุไว้ในสมุดตำราภาพเล่มนี้อย่างชัดเจน (นิยะดา เหล่าสุนทร และ พีรพัฒน์ สำราญ, 2559: 82)

ในการสร้างสรรค์รูปสัตว์หิมพานต์ที่ปรากฏในสมุดภาพไทยคำ สมัยรัชกาลที่ 3 ยังคงส่งอิทธิพลมาถึงปัจจุบัน ดังจะพบว่าเมื่อมีการสร้างรูปสัตว์หิมพานต์ประดับภูมิทัศน์ในการ จัดสร้างพระเมรุมาศพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 จะต้องอาศัยหลักฐานจากเอกสารโบราณต่าง ๆ ตัวอย่างเช่น ช้าง 10 หมูในพรหมพงษัง มีรูปแบบใกล้เคียงกับภาพร่างในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รูปแบบที่เด่นชัดคือ โครงสร้างโดยรวมมีส่วนโค้งของหัว วงงและหน้าขาที่คล้ายกัน มีลักษณะอย่างช้างใน จิตรกรรมไทยและเพิ่มเติมรายละเอียดอื่น ๆ ด้วยสีเส้นและท่าทางที่ผ่อนคลายมีชีวิตและกลมกลืนกับ สภาพแวดล้อมของป่าหิมพานต์ที่อยู่ร่วมกับสัตว์ผสมอื่น ๆ ด้วย (นฤมล ศิลปะชัยศรี, 2561 : 3831)

2.2 จิตรกรรมภาพสัตว์หิมพานต์ในกรอบกระจก พระวิหารหลวงวัดสุทัศน์

ภาพจิตรกรรมไทยในพระวิหารหลวง วัดสุทัศน์เทพวราราม ซึ่งวาดเขียนประดับบนผนังและเสา ภายในอาคารได้รับการกล่าวถึงในแง่คุณค่าความสำคัญทางด้านจิตรกรรมไทย และเป็นที่ยุติของชาวไทย รวมถึงชาวต่างชาติที่มาเยี่ยมชมวัดสุทัศน์ตลอดมา อย่างไรก็ตามในพระวิหารหลวงแห่งนี้ยังมีภาพจิตรกรรมอีกชุดหนึ่งที่มีความสำคัญบรรจุอยู่ในกรอบกระจกไม้ทรงฝรั่งแขวนประดับอยู่เหนือประตู-หน้าต่าง คือ ภาพชุด “สัตว์หิมพานต์” แต่เนื่องด้วยการประดับภาพจิตรกรรมสัตว์หิมพานต์ติดตั้งอยู่ในที่สูง ห่างไกลจากสายตาบุคคลทั่วไปจะสามารถสังเกตเห็นภาพเหล่านี้ได้อย่างชัดเจน ภาพเหล่านี้จึงไม่ได้รับการเผยแพร่ออกไปอย่างกว้างขวางทั้งที่เป็นภาพจิตรกรรมไทยที่มีอายุเก่าแก่ถึงยุคต้นรัตนโกสินทร์ ราวสมัยรัชกาลที่ 3 - 4 แสดงถึงคุณค่าในทางความคิดสร้างสรรค์ด้วยฝีมือช่างหลวงอันประณีตงดงาม ทั้งยังไม่ปรากฏพบว่ามีเขียนภาพชุด สัตว์หิมพานต์โดยเฉพาะ ณ สถานที่อื่นใดเป็นจำนวนมากเทียบเท่ากับวัดสุทัศน์เทพวรารามแห่งนี้ “ภาพสัตว์หิมพานต์” ในกรอบกระจก ภายในพระวิหารหลวง วัดสุทัศน์เทพวราราม จึงถือได้ว่าเป็นภาพจิตรกรรมไทยชุดสัตว์หิมพานต์ฝีมือบรมครูสมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่ยังครบถ้วนสมบูรณ์ที่สุดแห่งหนึ่งในประเทศไทย และอาจกล่าวได้ว่าเป็นหนึ่งเดียวในสยาม (นิยะดา เหล่าสุนทร และ พีรพัฒน์ สำราญ, 2559)

ภาพจิตรกรรมในกรอบกระจกประดับอยู่เหนือขอบประตูหน้าต่าง ภายในพระวิหารหลวง เป็นภาพชุด สัตว์หิมพานต์ตามคติไตรภูมิในพุทธศาสนา แสดงลักษณะสัตว์นานาชนิดในจินตนาการ จิตรกรรมชุดนี้เขียนด้วยสีฝุ่นบนกระดาษ การจัดองค์ประกอบเป็นธรรมชาติ มีชีวิตชีวา และความงามอย่างอุดมคติ จิตรกรรมชุดนี้บรรจุไว้ในกรอบไม้แกะสลักลวดลายพรรณพฤกษาอย่างฝรั่ง กรอบทำด้วยไม้สัก ลักษณะรูปแบบและลวดลายแกะสลัก ปิดทองรูปแบบศิลปะตะวันตกเด่นชัด ประดับเหนือช่องประตูหน้าต่างช่องละ 3 ภาพ (ตัวอย่างในภาพที่ 3) รวมทั้งสิ้น 48 ภาพ แต่ชำรุดไป 2 ภาพ จึงเหลืออยู่ 46 ภาพ (สัตว์หิมพานต์ 48 ชนิด เนื่องจากบางภาพมีสัตว์รวมอยู่ด้วยกัน 2 ชนิด) เชื่อว่าเป็นฝีมือช่างเขียนในสมัยรัชกาลที่ 3 สืบต่อมาถึงรัชกาลที่ 4 เป็นฝีมือช่างชั้นครูทรงคุณค่า ถือเป็นแบบอย่างในการศึกษาแบบแผนภาพสัตว์หิมพานต์ในจิตรกรรมไทยได้เป็นอย่างดี

ภาพที่ 3 (ซ้าย) ชุดภาพจิตรกรรมในกรอบกระจกประดับอยู่เหนือขอบหน้าต่าง ด้านทิศตะวันออกช่องที่ 4 ซึ่งประกอบด้วย รูปกนิร รูปกิเลน และ รูปนรสิงห์ , (ขวา) รูปนรสิงห์
ที่มา: สุทวดี สุวรรณ

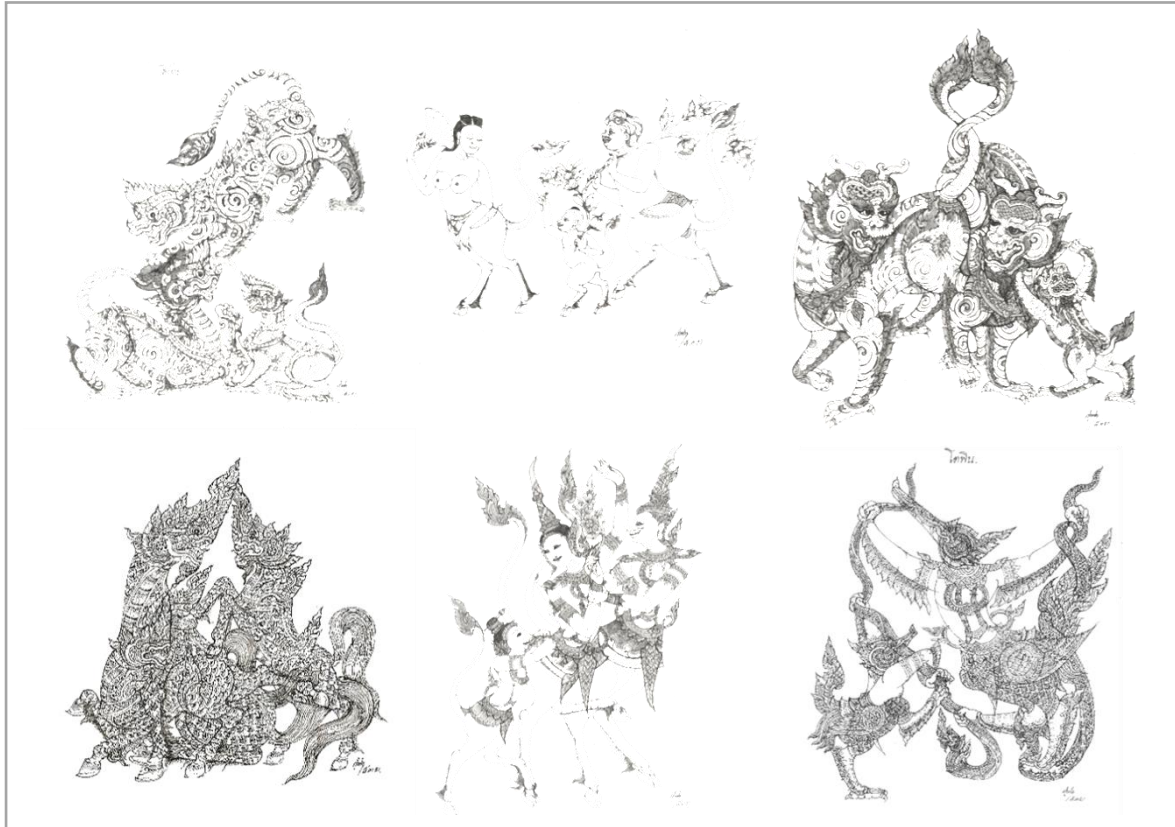
2.3 หนังสือ “ภาพสัตว์หิมพานต์ในจินตนาการ” ของ ศาสตราจารย์สุรศักดิ์ เจริญวงศ์

ผลงานชิ้นสุดท้ายของ ศาสตราจารย์สุรศักดิ์ เจริญวงศ์ คือผลงานที่ท่านสร้างขึ้นขณะรักษาตัวอยู่ที่โรงพยาบาลเป็นเวลาเกือบ 2 ปี นั่นคือผลงานวรรณกรรมเรื่อง “ภาพสัตว์หิมพานต์ในจินตนาการ” เล่มนี้ใช้เพียงแต่เป็นวรรณกรรมที่รวบรวมองค์ความรู้ผ่านตัวหนังสือเท่านั้น แต่ยังเป็นการรวบรวมความคิดสร้างสรรค์แสดงสุนทรียรสผ่านภาพลายเส้นเป็นสัตว์หิมพานต์อีกนับร้อยตัว

ในผลงานวรรณกรรมเรื่อง “ภาพสัตว์หิมพานต์ในจินตนาการ” นั้นได้รับแรงบันดาลใจหลักมาจากภาพลายเส้นสัตว์หิมพานต์ในสมุดไทยดำ ที่เขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งถือเป็นต้นแบบด้านการสร้างสรรค์ศิลปะจากภาพร่างลายเส้นขาวในสมุดไทยดำ เป็นภาพร่างที่เขียนเพื่อใช้เฉพาะงานพระเมรุและมีข้อจำกัดการเลือกประเภทสัตว์ รวมถึงการจัดท่าทางของสัตว์ให้มีลักษณะเดียวกัน ล้วนเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้ศาสตราจารย์สุรศักดิ์ เจริญวงศ์ คิดรวบรวมเขียนภาพสัตว์หิมพานต์ให้มีชีวิตชีวมากขึ้น ท่านได้เขียนภาพสัตว์หิมพานต์อื่นๆเพิ่มเติมขึ้น โดยยึดหลักการผสมรูปสัตว์ต่างจำพวก ต่างชนิดเข้าด้วยกันตามแบบแผนประเพณีดั้งเดิม เพื่อให้ได้สัตว์ครบชุด ครบหมู่ในแต่ละจำพวกทั้งสัตว์บก สัตว์น้ำที่ใช้เท้าเดินทางไปในพื้นที่ดินแดนต่างๆ สัตว์คนจร สัตว์ปีกที่ใช้ปีกบินเคลื่อนไหวไปในท้องฟ้า และสัตว์ขจร สัตว์น้ำที่ใช้ครีบและหางแหวกว่ายเคลื่อนไหวไปในท้องน้ำ จนได้ภาพสัตว์หิมพานต์จำนวน 151 ตัว (ตัวอย่างในภาพที่ 4) ซึ่งถือเป็นภาพสัตว์หิมพานต์จำนวนมากที่สุดเท่าที่ช่างไทยเคยรวบรวมมา

คำว่าสัตว์หิมพานต์นั้น มิได้หมายถึงเฉพาะสัตว์ที่มีอยู่ในป่าหิมพานต์แต่เพียงอย่างเดียว เพราะเมื่อพิจารณาสัตว์บางตัวในตำราสัตว์หิมพานต์จากสมุดไทยดำในสมัยรัชกาลที่ 3 แล้ว กลับเป็นสัตว์ที่มีได้เฉพาะในป่าหิมพานต์ ดังนั้นความหมายของสัตว์หิมพานต์จึงครอบคลุมไปถึงสัตว์วิจิตรพิสดารที่อยู่ในที่ต่างๆ ภายในขอบเขตเขาจักรวาล ตามคติไตรภูมิที่ทั้งสัตว์จัตุบาท สัตว์ทวิบาท และสัตว์อวบาท ที่เป็นสัตว์ประเภทสัตว์

บทจร สัตว์คคนจร และสัตว์ขลจร ไม่ว่าจะเดินทางเคลื่อนไหวบนบก บนฟ้า หรือในน้ำ ตามที่ต่างๆ ทวีปต่างๆ ดินแดนต่างๆ ก็ล้วนเรียกรวมว่าสัตว์หิมพานต์เช่นกัน

ภาพที่ 4 ตัวอย่างผลงานชุดสัตว์หิมพานต์ในจินตนาการ ของศาสตราจารย์สุรศักดิ์ เจริญวงศ์
ที่มา: สุทวดี สุวรรณ

ในส่วนของงานวรรณกรรมเรื่องนี้เกิดขึ้นจากผลงานวาดเส้นนานาสัตว์ในจินตนาการ ที่ถูกเขียนภาพลายเส้นมาเรื่อยตั้งแต่ปี พ.ศ.2551 กระทั่งศาสตราจารย์สุรศักดิ์ เจริญวงศ์ มีความสนใจนอกเหนือจากการสร้างสรรค์วาดเส้นรูปทรงสัตว์ในจินตนาการ ไปสู่การค้นคว้าสัตว์หิมพานต์ในตำนานที่มีมาตั้งแต่อดีต รวบรวมเขียนเป็นหนังสือเรื่อง “ภาพสัตว์หิมพานต์ในจินตนาการ” ขึ้นในช่วงสุดท้ายของชีวิตท่าน

ผู้เขียนได้วิเคราะห์ประเด็นต่างๆในวรรณกรรมเรื่อง “ภาพสัตว์หิมพานต์ในจินตนาการ” 5 ประเด็น ดังนี้

1) วิธีการเขียน ศาสตราจารย์สุรศักดิ์ รวบรวม ศึกษา วิเคราะห์ และ นำไปสู่การผสมสร้างภาพลายเส้นสัตว์หิมพานต์โดยแบ่งเป็นจำพวกต่างๆ ไว้อย่างชัดเจน

2) วัตถุประสงค์ในการเขียน

- อธิบายและแบ่งจำพวก ของสัตว์หิมพานต์

- วิเคราะห์ให้เห็นถึงการผสมปนของสัตว์ในประเภทต่างๆจากชื่อที่ปรากฏในตำนานแต่ไม่เคยปรากฏ

เป็นภาพ

- สร้างจินตนาการจากการสร้างสรรค์ภาพลายเส้นสัตว์หิมพานต์ขึ้นมาใหม่ ตามมโนภาพของ ศาสตราจารย์สุรศักดิ์ ได้อย่างวิจิตรพิสดาร

3) ขอบเขตในการเขียน ศาสตราจารย์สุรศักดิ์กล่าวถึงประวัติ เนื้อหาเรื่องราว และอิทธิพลที่ส่งผลมาสู่รูปแบบ ประเภท และลักษณะเฉพาะของสัตว์หิมพานต์

4) ประเด็นที่พบในงานวรรณกรรม

- ประวัติการพบภาพสัตว์หิมพานต์ในงานศิลปกรรมของไทยตั้งแต่อดีต
- อธิบายลักษณะทางกายภาพของป่าหิมพานต์และชมพูทวีปในจักรวาลตามคติความเชื่อในไตรภูมิ
- เปรียบเทียบรูปแบบของสัตว์หิมพานต์ระหว่างยุคสมัย
- อธิบายเรื่องสัตว์หิมพานต์ที่ปรากฏใน “สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
- แบ่งจำพวก และประเภทของสัตว์หิมพานต์ในรายละเอียดต่างๆ เพื่อให้เห็นถึงการผสมปนสัตว์อันนำมาสู่การเขียนเป็นภาพลายเส้นได้อย่างชัดเจน

5) คำสำคัญ สัตว์หิมพานต์ , บทจร, คนจจร, ชลจร, สัตว์วิจิตร

นอกเหนือไปจากการวิเคราะห์หรืออธิบายความผ่านตัวหนังสือในวรรณกรรมชิ้นนี้แล้ว ศาสตราจารย์สุรศักดิ์ ยังวาดประดิษฐ์คิดรวบรวมนเขียนภาพสัตว์หิมพานต์อื่นๆเพิ่มเติมขึ้น โดยศึกษาข้อมูลภาพสัตว์หิมพานต์เท่าที่พบในศิลปกรรมไทยต่างๆ คิดภาพสัตว์หิมพานต์ขึ้นมาใหม่ด้วยตนเอง โดยยึดหลักการเขียน การผสมรูปสัตว์ต่างจำพวก ต่างชนิดเข้าด้วยกันตามแบบแผนประเพณีแบบไทยดั้งเดิม เพื่อให้สัตว์ครบชุด ครบหมู่ในแต่ละจำพวกทั้งสัตว์บทจร สัตว์บกที่ใช้เท้าเดินทางไปในพื้นที่ดินแดนต่างๆ สัตว์คนจจร สัตว์ปีกที่ใช้ปีกบินเคลื่อนไหวไปในท้องฟ้า และสัตว์ชลจร สัตว์น้ำที่ใช้ครีบและหางแหวกว่ายเคลื่อนไหวไปในท้องน้ำ จนได้ภาพสัตว์หิมพานต์จำนวนมากที่สุดเท่าที่ช่างไทยเคยรวบรวม จำนวนทั้งสิ้น 151 ตัว สามารถแยกจำพวกเป็นหมวดหมู่ได้ดังนี้

1. สัตว์หิมพานต์ที่มาจากสัตว์ธรรมดา มีทั้งสัตว์บทจร สัตว์คนจจร และ สัตว์ชลจร
2. สัตว์หิมพานต์ที่เป็นสัตว์วิจิตร ซึ่งเป็นสัตว์เขียนประดิษฐ์ โดยจินตนาการพัฒนามาจากโครงสร้างสัตว์ธรรมดา ให้มีรูปร่างทรวดทรง จังหวะลีลา สง่างาม ตกแต่งเครื่องทรงช่อกระหนกให้ความสง่างาม เป็นสัตว์ชั้นสูง หรือสัตว์ชั้นพญา มีทั้งสัตว์บทจร สัตว์คนจจร และ สัตว์ชลจร

3. สัตว์หิมพานต์ที่เป็นเพศผสม โดยเอาสัตว์ธรรมดาผสมปนกับสัตว์ธรรมดา หรือเอาสัตว์ธรรมดาผสมปนกับสัตว์วิจิตร หรือเอาสัตว์วิจิตรผสมปนกับสัตว์วิจิตร

4. สัตว์หิมพานต์ที่เป็นสัตว์ครึ่งเพศหลังตรงอย่างคน ผสมส่วนบนเป็นสัตว์โลกในจักรวาลที่หลังตรงอย่างคน ผสมปนกับส่วนล่างของสัตว์เดรัจฉาน เช่น ตอนบนเป็นนางฟ้า นางอัปสร เทวดา ยักษ์ นกสิทธีวิทยากร เป็นต้น ตอนล่างหรือส่วนหางเป็นสัตว์เดรัจฉานจำพวก บทจร คนจจร และชลจร เช่น เป็นสิงห์ เป็นหงส์ เป็นปลา

5. สัตว์หิมพานต์อิทธิพลจีน เป็นภาพสัตว์หิมพานต์ที่ประดิษฐ์จากจินตนาการ ดัดแปลงแก้ไขผสมปนกับสัตว์จีนสร้างสรรค์ให้เป็นภาพสัตว์ต้นใหม่ขึ้น

โครงสร้างและสัมพันธ์ภาพของสัตว์หิมพานต์ในผลงานชุดนี้ถูกสื่อแสดงออกด้วยภาพลายเส้น การวาดเส้นนั้นเป็นเทคนิคกลวิธีขั้นพื้นฐานในการสร้างสรรค์งานทัศนศิลป์ทุกแขนง การวาดเส้นเป็นเครื่องมือในการฝึกฝนทักษะเพื่อใช้ประกอบสร้างงานอื่น และในบางครั้งการวาดเส้นสร้างสรรค์ก็สามารถแสดงสาระและแสดงคุณค่าได้จากกลวิธีพื้นฐานนั่นเอง ซึ่งสาระและคุณค่าของการวาดเส้นสร้างสรรค์นั้นปรากฏให้เห็นเด่นชัดอยู่ในผลงานชุดสัตว์หิมพานต์ในจินตนาการของศาสตราจารย์สุรศักดิ์ เจริญวงศ์ ท่านวาดเส้นประดิษฐ์คิดรวบรวมเขียนภาพสัตว์หิมพานต์ให้เป็นภาพเคลื่อนไหวมีชีวิตชีวา มีลักษณะการจัดองค์ประกอบทั้งตัวภาพเดี่ยว และเป็นกลุ่มภาพ ซึ่งเกือบทั้งหมดท่านใช้ดุลยภาพแบบสมมาตร กำหนดแสดงสัมพันธ์ภาพและความเคลื่อนไหวของรูปทรงด้วยเส้นเชิงในและเส้นรูปนอก จัดวางในลักษณะทับซ้อนเชื่อมโยงทำให้เกิดโครงสร้างของระนาบรูปทรงอินทรีย์รูป โดยยึดโยงส่วนรายละเอียดประกอบรูปทรงต่างๆเข้าด้วยกัน รูปทรงทั้งหมดจะสอดประสานคล้องเกี่ยวแสดงความผูกพันแน่นแฟ้นของสัมพันธ์แห่งครอบครัวรวมตัวอยู่ด้วยกันอย่างผสานกลมกลืน (ภาพที่ 5)

ภาพที่ 5 สัมพันธภาพแห่งครอบครัว แสดงผ่านทัศนธาตุและโครงสร้างในภาพสัตว์หิมพานต์ของ
ศาสตราจารย์สุรศักดิ์ เจริญวงศ์
ที่มา: สุควดี สุวรรณ

ศาสตราจารย์เกียรติคุณชลุต นิมสมอ ศิลปินแห่งชาติสาขาทัศนศิลป์ (ประติมากรรม) ประจำปี พ.ศ. 2541 ได้เคยกล่าวถึงสุนทรียะในผลงานชุดสัตว์หิมพานต์ในจินตนาการไว้ว่า “งานสำคัญชิ้นหนึ่งของสุรศักดิ์ก็คือ เขาได้ค้นคว้ารูปสัตว์หิมพานต์จากที่เคยมีอยู่เดิมแล้วเขียนขึ้นใหม่ด้วยเส้น รูปทรง ท่วงท่า และความเคลื่อนไหวที่แสดงพลังอำนาจและฤทธิ์เดชตามที่เขาคิดว่าควรจะเป็น ทำให้แต่ละภาพและกลุ่มภาพของสัตว์หิมพานต์ชุดนี้เปี่ยมไปด้วยความประณีตของเส้นและพลังชีวิตที่สะเทือนใจ ยิ่งกว่านั้นเขายังคิดรูปแบบของสัตว์หิมพานต์ชิ้นใหม่ด้วยจินตนาการของเขาเองอีกหลายภาพ ข้าพเจ้าได้รับความประทับใจจากงานชุดหนึ่งของสุรศักดิ์ ที่จัดแสดงเพื่อเชิดชูเกียรติอาจารย์คณะจิตรกรรมฯ ที่เกษียณอายุราชการที่หอศิลป์คณะจิตรกรรมฯ เมื่อไม่นานมานี้ ร่วมกับอาจารย์ท่านอื่นๆ สุรศักดิ์ได้รวบรวมกลุ่มภาพสัตว์หิมพานต์ที่เขาเขียนขึ้น พิมพ์ลงแผ่นภาพขนาดใหญ่ 3-4 ภาพ ติดตั้งบนผนัง คุณภาพทางศิลปะของงานชุดนี้แสดงตัวโดดเด่นมาก...ชลุต นิมสมอ 5 ธ.ค. 2555” (สุรศักดิ์ เจริญวงศ์, 2557)

การสรุปวิเคราะห์ภาพลายเส้นใน “ภาพสัตว์หิมพานต์ในจินตนาการ” ของ ศาสตราจารย์สุรศักดิ์ เจริญวงศ์ อาจกล่าวได้ว่า การสร้างสรรค์ผลงานชุดสัตว์หิมพานต์สะท้อนจินตนาการด้วยภาพลายเส้นชุดนี้ ท่านได้ค้นคว้ารูปสัตว์หิมพานต์จากที่เคยมีอยู่เดิมแล้วเขียนขึ้นใหม่ด้วยเส้น รูปทรง ท่วงท่า และความเคลื่อนไหวมีชีวิตชีวา แสดงพลังอำนาจตามที่ท่านคิด ทำให้แต่ละกลุ่มภาพของสัตว์หิมพานต์ชุดนี้เปี่ยมไปด้วยพลังชีวิตที่สะเทือนใจ หลากๆกลุ่มภาพแสดงถึงความอบอุ่นในฐานะของความเป็น “พ่อ” ในตัวท่านอย่างโดดเด่น โดยแฝงไว้ในภาพครอบครัวของสัตว์หิมพานต์จำพวกต่างๆ ทั้งพ่อ แม่ ลูก ซึ่งแสดงความรักความผูกพันเกาะเกี่ยวใกล้ชิดปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดในกลุ่มภาพสัตว์หิมพานต์เกือบทุกประเภทที่ท่านสร้างสรรค์

3. วิเคราะห์เปรียบเทียบรูปแบบและประเภทของสัตว์หิมพานต์

ศิลปกรรมภาพสัตว์หิมพานต์ที่ปรากฏในงานศิลปกรรมไทยที่ถูกรวบรวมไว้มากที่สุดคือ ภาพสัตว์สังเค็ดในสมุดไทยดำ ในสมัยรัชกาลที่ 3 และ จิตรกรรมภาพสัตว์หิมพานต์ในกรอบกระจกวัดสุทัศนเทพวราราม ซึ่งภาพสัตว์หิมพานต์จากทั้ง 2 แห่งล้วนส่งอิทธิพลต่อเนื่องมาสู่ศิลปินไทยรุ่นหลัง ศาสตราจารย์สุรศักดิ์ เจริญวงศ์ ก็ได้รับอิทธิพลดังกล่าวเช่นกัน ผู้ศึกษาจึงแยกประเภทของสัตว์หิมพานต์ทั้งจากสมุดไทยดำ จำนวน 77 ตัว, จิตรกรรมในกรอบกระจกวิหารวัดสุทัศน์ จำนวน 48 ตัว และ ภาพสัตว์หิมพานต์ในจินตนาการของศาสตราจารย์สุรศักดิ์ เจริญวงศ์ จำนวน 151 ตัว ตามตารางดังนี้

ตารางเปรียบเทียบประเภทสัตว์บทจร สัตว์คณจร และสัตว์ขจร จากศิลปกรรมทั้ง 3 แหล่งที่มา

ประเภท	สมุดไทยดำ	วัดสุทัศน์	ศ.สุรศักดิ์	ประเภท	สมุดไทยดำ	วัดสุทัศน์	ศ.สุรศักดิ์
สัตว์บทจร							
1. ช้าง	√	-	√	24. เหมราช	-	-	√
2. แรด / ระมาดเพลิง	√	-	√	25. ไกรสรจำแลง	-	√	√
3. สีหะคัคคา	√	-	√	26. สีหะควี	√	-	√
4. ม้าผ่าน	√	√	√	27. พยัคฆไกรสีห์	√	-	√
5. เหมราชอัสดร	√	-	√	28. สกุนไกรสร	√	√	√
6. โตเทพอัสดร	√	√	√	29. สิงหรามังกร	√	-	√
7. อัสดรเหรา	√	-	√	30. โตเทพสิงฆนัต	√	√	√
8. นาคอัสดร	-	-	√	31. สิงโตจีน	√	√	√
9. ดุรงค์ไกรสร	√	-	√	32. กิเลนจีน	√	√	√
10. สีนธพุกุญชร	√	-	√	33. กิเลน	√	√	√
11. งามไส	√	√	√	34. โตพิน	√	√	√
12. สิงหะ	√	√	√	35. กิหมี	√	√	√
13. บัณฑุราชสีหะ	√	√	√	36. เทพนรสิงห์	√	√	√
14. กภาพสิงหะ	√	√	√	37. อัปสรสีห์	√	-	√
15. เกสรสิงหะ	√	√	√	38. มฤคกนิร	-	-	√
16. ตินณสีหะ	√	√	√	39. มฤคกนิรี	-	-	√
17. ไกรสรราชสีห์	√	√	√	40. สีหคณธรรพ์	-	-	√
18. โลโต	√	√	√	41. คณธรรพ์มฤค	-	-	√
19. สางแปลง	√	√	√	42. สิงหพานร	√	√	√
20. คชสีหะ	√	√	√	43. พานรมฤค	√	-	√
21. ทักทอ	√	√	√	44. อสุรนรสิงห์	-	-	√
22. เหมราช	√	√	√	45. ม้ารีศ	√	√	√
23. ไกรสรจำแลง	√	-	√	รวม	37	25	45
สัตว์คณจร							
1. กรินทปักษษา	√	-	√	25. นาคาปักขิน	√	√	√
2. ดุรงค์ปักขิน	√	-	√	26. วายุภักย์	-	-	√
3. มฤคเหมราช	-	-	√	27. เทพกนิร	√	√	√
4. อัสดรวิหก	√	-	√	28. กนิรี	-	-	√

ประเภท	สมุทรไทยดำ	วัดสุทัศน์	ศ.สุรศักดิ์	ประเภท	สมุทรไทยดำ	วัดสุทัศน์	ศ.สุรศักดิ์
5. ทิชากรมฤค	-	-	√	29. ไกรเทพปักซี	√	-	√
6. กีเลนปัก	√	√	√	30. อัสสรปักซี	-	-	√
7. ไกรสรปักษา	√	-	√	31. มยุรคนธรรพ์	√	√	√
8. สกุนคชสีห์	-	-	√	32. คนธรรพ์ปักษา	-	-	√
9. ทิชากรจัตุบถ	√	-	√	33. นกการวิก	√	√	√
10. มังกรวิหค	√	√	√	34. นกทนต์ิมา	√	√	√
11. ปักษิมสีห์	-	-	√	35. เสือปัก/พัยฆปักษา	√	√	√
12. มังกรจีน	-	-	√	36. พัยคฆเวนไทย	√	-	√
13. นกเทศ	√	√	√	37. ครุฑ	√	√	√
14. นกอินทรี	√	√	√	38. สดาญ	-	-	√
15. ไก่ตั้งเกีย	√	-	√	39. สุบรรณเหรา	√	√	√
16. ไก่เสฉวน	√	-	√	40. สีหสุบรรณ	√	-	√
17. ไก่ฮกเกียน	√	-	√	41. สุบรรณเหมราช	-	-	√
18. หงส์จีน	√	-	√	42. คชปักษา	√	-	√
19. หงส์	√	√	√	43. มยุรเวนไทย	√	-	√
20. สัมพาที	-	-	√	44. กบิลปักษา	√	√	√
21. นกหัสติณ	√	√	√	45. อสุรวีหค	-	-	√
22. มังกรสกุนณิ	√	-	√	46. อสุรวายุกัถ์	√	√	√
23. สกุนเหรา	√	√	√	47. อสุรปักษา	√	-	√
24. สินธูปักซี	√	√	√	48. อรหัน	-	-	√
				รวม	34	18	48
สัตว์ขลจร							
1. วารีกุญชร	√	√	√	32. ปลาจระเข้	-	-	√
2. สินธพนัถิ	√	√	√	33. ปลาอานนัถิ	-	-	√
3. พัยคฆนที	-	-	√	34. คฆมัจฉา	-	-	√
4. สุกรวารี	-	-	√	35. ปลาหัวบาตร	-	-	√
5. โคนที	-	-	√	36. มัจฉาพ	-	-	√
6. วาริมหิงสา	-	-	√	37. ศกคฆมัตสยา	-	-	√

ประเภท	สมุดไทยดำ	วัดสุทัศน์	ศ.สุรศักดิ์	ประเภท	สมุดไทยดำ	วัดสุทัศน์	ศ.สุรศักดิ์
7. มฤคนที	-	-	√	38. มัจฉาวิหค	-	-	√
8. แพะนที	-	-	√	39. มัจฉานาคา	-	-	√
9. ไกรสรวาริน	-	-	√	40. มัจฉาราชสีห์	-	-	√
10. คชสีหวาริน	-	-	√	41. มัจฉาคชสีห์	-	-	√
11. เหมราชวาริน	-	-	√	42. เหมมัจฉา	-	-	√
12. มกรวาริน	-	-	√	43. มัจฉามกร	-	-	√
13. กีเลนวาริน	-	-	√	44. มัจฉากิเลน	-	-	√
14. ไกรสรนาคา	√	√	√	45. มัจฉาธิชากร	-	-	√
15. เหรา	-	-	√	46. เทพมัจฉา	-	-	√
16. สกุนมกร	-	-	√	47. อัปสรมัจฉา	-	-	√
17. มกรราชสีห์	-	-	√	48. เจือก	-	-	√
18. มกรคชสีห์	-	-	√	49. เจือกเทศ	-	-	√
19. เหมราชมกร	-	-	√	50. นาค	-	√	√
20. มกรกิเลน	-	-	√	51. เทพนาคา	-	-	√
21. พยัคฆมกร	-	-	√	52. อัปสรนาคี	-	-	√
22. มัจฉานุ	√	√	√	53. มนุษย์นาค	-	-	√
23. อสูรมัจฉา	-	-	√	54. พานรนาคา	-	-	√
24. ปลาข้าง	-	-	√	55. อสูรนาคี	-	-	√
25. ปลาฆ่า	-	-	√	56. มังกรมัจฉา	-	-	√
26. ปลาเสือ	-	-	√	57. นาคามังกร มัจฉา	-	-	√
27. ปลาหมู	-	-	√	58. ปลาหมี	-	-	√
28. ปลาวัว	-	-	√	59. พานรวารี	-	-	√
29. ปลากระปือ	-	-	√	60. กุมภินีมิตร	-	-	√
30. ปลาควาง	-	-	√	61. ปลามังกร	-	-	√
31. ปลาแพะ	-	-	√	รวม	5	5	58

การเทียบเคียงสัตว์หิมพานต์จากทั้งจากสมุดไทยดำ จำนวน 77 ตัว, จิตรกรรมในกรอบกระจกวิหาร วัดสุทัศน์ จำนวน 48 ตัว และ ภาพสัตว์หิมพานต์ในจินตนาการของศาสตราจารย์สุรศักดิ์ เจริญวงศ์ จำนวน 151 ตัว ตามตารางนั้นปรากฏภาพสัตว์หิมพานต์ในประเภทเดียวกันที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นทั้งสิ้น 46 ชนิด ผู้เขียนจึงทำการวิเคราะห์เปรียบเทียบรูปแบบ และ ประเภทของสัตว์หิมพานต์ทั้งจาก 3 แหล่งที่มา เพื่อให้เห็นถึงอิทธิพล และ ชีวิตของสัตว์ที่อยู่ในจินตนาการของผู้สร้างสรรค์ในบริบทที่แตกต่างกัน โดยวิเคราะห์เปรียบเทียบสัตว์หิมพานต์ใน 5 ประเภท คือ นกหัสติมา ไทพิน นรสิงห์ มังกรสกุณี บัณฑุราชสีหะ ซึ่งผู้เขียนเน้นวิเคราะห์รูปทรง ลีลาท่าทาง ความสัมพันธ์ของสัตว์ และอารมณ์ความรู้สึกที่สื่อแสดงออก ตามตารางภาพ (ภาพที่ 6)

	สมุดไทยดำ	วัดสุทัศน์	ศ.สุรศักดิ์
นกหัสติมา			
ไทพิน			

	สมุดไทยดำ	วัดสุทัศน์	ศ.สุรศักดิ์
นรสิงห์			
มังกรสกุณี			
ปันจุราชสีหะ			

ภาพที่ 6 การเปรียบเทียบสุนทรียภาพในสัตว์หิมพานต์ประเภทเดียวกันจาก 3 แหล่งที่มา
 ที่มา: สุทวดี สุวรรณ

สรุป

จากการวิเคราะห์เปรียบเทียบภาพสัตว์หิมพานต์ในงานศิลปกรรมซึ่งถือได้ว่าเป็นการรวบรวมประเภทของสัตว์ไว้มากที่สุดเท่าที่เคยปรากฏจากทั้ง 3 แหล่งที่มานั้น อาจกล่าวสรุปได้ดังนี้คือ ทั้งภาพสัตว์หิมพานต์ในจินตนาการของศาสตราจารย์สุรศักดิ์ เจริญวงศ์, ภาพสัตว์หิมพานต์ในสมุดไทยดำ และ สัตว์หิมพานต์ในกรอบกระจก พระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม ปรากฏถึงความหลากหลายจากบริบทที่แตกต่างกันทั้ง 3 ชุด กล่าวคือ

ชุดที่ 1 ตำราภาพสัตว์หิมพานต์จากสมุดไทยดำ หรือสัตว์สังเค็ด ทั้ง 77 ตัว ปรากฏบุษบกหลังเล็ก ๆ ตั้งอยู่บนหลังสัตว์ทุกตัว รวมถึงการจัดท่าทางของสัตว์ให้ยืนนิ่งตัวตรงในลักษณะเดียวกัน เพื่อให้เหมาะแก่การนำไปใช้ในการผูกหุ่นรูปสัตว์เข้ากระบวนแห่พระบรมศพและพระศพของเจ้านายในงานพระเมรุ

ชุดที่ 2 คือภาพจิตรกรรมในกรอบกระจกประดับเหนือขอบประตูหน้าต่างวิหารวัดสุทัศน์ จำนวน 48 ชนิด แสดงลักษณะสัตว์นานาชนิดในจินตนาการ การจัดองค์ประกอบเป็นธรรมชาติมีชีวิตชีวา และความงามอย่างอุดมคติ สัตว์หิมพานต์ในกรอบกระจกชุดนี้สร้างขึ้นเพื่อให้เกิดความสอดคล้องกับจิตรกรรมฝาผนังภายในพระวิหารที่ยังคงรักษาความสมบูรณ์ของแบบแผน และเนื้อหาซึ่งสะท้อนโลกทัศน์ และคติความเชื่อทางพุทธศาสนาในสมัยนั้นไว้ได้เป็นอย่างดี

ชุดที่ 3 คือ ภาพสัตว์หิมพานต์ในจินตนาการของศาสตราจารย์สุรศักดิ์ เจริญวงศ์ จำนวน 151 ชนิด แม้จะรับอิทธิพลจากรูปแบบของสัตว์หิมพานต์ใน 2 ชุดแรกอย่างเต็มที่ แต่กลับแสดงสุนทรียภาพแห่งความสัมพันธ์เชิงครอบครัวของสัตว์หิมพานต์ในลักษณะที่ไม่พบในศิลปกรรม 2 ชุดแรก ภาพครอบครัวสัตว์พ่อแม่ลูกหยอกล้อแสดงความรักสะท้อนความอบอุ่นในฐานะของความเป็นพ่อในตัวตน แสดงความรู้สึกเฉพาะตนในสัมพันธ์แห่งครอบครัวลงไปตามจินตนาการของท่าน นำเสนอรูปแบบสัตว์หิมพานต์ที่มีเพิ่มขึ้นด้วยการผสมสัตว์แต่ละประเภทขึ้นใหม่ที่ยังไม่เคยปรากฏมาก่อน

References

- Chreonwong, S. (2014). phāp sathimaphān nai čhīntanākān [Himmapan Creatures from I magination], Bangkok: Silpa Siam Packaging & Printing Co., Ltd.
- Duangrat, W. (2015). khati traiphūm nai čhittrakam Thai rūamsamai [Tribhumi in thai contemporary painting] , Bangkok: Amarin Printing and Publishing.
- Lausunthorn, N., & Samran, P. (2016). čhittrakam phāp sathimaphān phra wihānlūang wat suthatsanathepwarārām [The Himmapan creatures painting which decorated in the Vihara, Wat Suthat Thepwararam], Bangkok: Amarin Printing and Publishing.
- Narisara Nuvativongse, Prince, son of Mongkut, King of siam., & Damrong Rajanubhab, Prince. (1984). sān somdet lem thī sipkāo ["San Somdet no.19" (Letters Between Their Late Royal Highnesses. Prince Naris and Prince Damrong)], Bangkok: BOWT
- Panthayangkun, Y. (1982). samut phāp sathimaphān čhāk samutthai dam khōng hōsamut hæng chāt [Himmapan creatures image from Thai Dum book of National Library] , Bangkok: Amarin.
- Silpachaisri, N. (2018). phatthanākān sāng sathimaphān samai Rattanakōsin [A development on the creativity of himmapan's animals, Rattanakosin period] , Bangkok: Veridian E-Journal Silpakorn University. 11, 1 (January-April) : 3824-3837.
- Supanimit, P. (2007). pritsanā hæng himmaphān [Puzzle of Himmapan] , Bangkok: Amarin.
- Taotong, P. (2005). pā himmaphān tāmpa ra rāt Saowanī [Himmaphan forest according to the royal command of her majesty the gueen] , Bangkok: Amarin Printing.